

Hva mener norske ungdommer om konspirasjonsteoretikere?

En analyse av Fritt Ords konkurranse for videregående skoleelever

What are the opinions of Norwegian youth about conspiracy theorists?

An analysis of Fritt Ord's competition for pupils in upper secondary school

Lars Laird Iversen

Førsteamanuensis, Seksjon for samfunnsvitenskap, MF vitenskapelige høyskole for teologi, religion og samfunn
Lars.l.iversen@mf.no

Sammendrag

I denne artikkelen utforsker jeg norske ungdommers meninger om konspirasjonsteorier og konspirasjonsteoretikere. Jeg bruker data fra Fritt Ord-konkurransen i 2023 og analyserer ungdommenes bidrag kvalitativt gjennom en modell inspirert av Susan Fiskes Stereotype Content Model. Modellen kategoriserer meninger basert på varme/kulde og nærhet/distanse og gir et rammeverk for å forstå ungdommenes nyanserte syn på dette temaet. Forskningen bidrar til et begrenset forskningsfelt og gir innsikt i hvordan ungdommer oppfatter konspirasjonsteorier i konteksten av skole og sivilsamfunn.

Nøkkelord

Konspirasjonsteorier, stereotyper, skole, demokrati

Abstract

This article explores Norwegian youths' opinions about conspiracy theories and conspiracy theorists. It uses data from the 2023 Fritt Ord competition and analyzes the youths' contributions qualitatively through a model inspired by Susan Fiske's Stereotype Content Model. The model categorizes opinions based on warmth/coldness and proximity/distance, providing a framework for understanding the nuanced views of youth on this topic. The research contributes to a limited field of study and offers insight into how young people perceive conspiracy theories in the context of school and civil society.

Keywords

Conspiracy theories, stereotypes, school, democracy

Introduksjon

Konspirasjonsteorier var temaet for Stiftelsen Fritt Ords årlige konkurranse for elever på videregående skoler i Norge i 2023. I denne artikkelen presenterer jeg resultatene av en kvalitativ innholdsanalyse av bidragene til konkurransen. Jeg analyserer materialet ved hjelp av to modeller. Den første er sosialpsykologen Susan Fiske og hennes kollegers Stereotype Content Model (heretter SCM) (Cuddy et al., 2008; Fiske, 2018; Operario & Fiske, 2001). Den andre

modellen er min egen tilpassing av SCM-modellen. Artikkelen bidrar med kunnskap om norske ungdommers meninger om konspirasjonsteorier og konspirasjonsteoretikere.

Forskningsspørsmålet kan presiseres noe fra artikkelens tittel. Det kan være vanskelig å skille når bidragsyterne henviser til konspirasjonsteorier, og når de henviser til konspirasjonsteoretikere. Derfor inkluderes begge i forskningsspørsmålet. Ordet «mener» kan også presiseres. I denne sammenhengen betyr det å artikulere sine tanker og følelser om temaet. Det presiserte forskningsspørsmålet blir da: Hvordan artikulerer ungdommer som deltok i Fritt Ord-konkurransen 2023, sine tanker og følelser om konspirasjonsteorier og konspirasjonsteoretikere?

Artikkelens faglige bidrag er todelt. *Empirisk* gir artikkelen økt innsikt i norske ungdommers meninger om konspirasjonsteorier og konspirasjonsteoretikere i skjæringspunktet mellom skole og sivilsamfunn. Her finnes det lite eller ingen tidligere forskning. *Teoretisk* presenterer artikkelen en ny modell, som gir analysen originalitet og struktur. Modellen har til felles med SCM-modellen at den bidrar til å beskrive bidragsyternes ulike responser på konspirasjoner og konspirasjonsteorier, og identifiserer spesifikke kognitive og emosjonelle særtrekk ved ulike klynger av responser. Den bidrar utover SCM-modellen ved å fremheve relevante forskjellsakser for responser på konspirasjonsteorier og konspirasjonsteoretikere.

Forskningen som viser at konspirasjonstenkning både er et resultat av og fremskyn-der demokratisk tilbakegang, er omfattende og overbevisende (Cassam, 2019; Dyrendal & Emberland, 2019; Jolley et al., 2020; Jolley & Douglas, 2014; Sunstein, 2014). Derfor er det grunn til å tro at kunnskapsbidraget i denne artikkelen er relevant for politiske og pedagogiske intervensjoner for å fremme medborgerskap og demokrati. Et demokratisk uenighets-felleskap (Iversen, 2014) er strukturert langs sine forskjellsakser. Derfor er det nyttig med mer kunnskap om hvilke forskjellige responser på konspirasjonsteorier og konspirasjonsteoretikere som eksisterer i befolkningen, og hvilke emosjonelle og kognitive fingeravtrykk de ulike posisjonene ofte bærer med seg. SCM-modellen hviler på at slike emosjonelle og kognitive fingeravtrykk henger sammen med handling. Slik kunnskap vil for eksempel være interessant for lærere og lærerutdannere som arbeider med skolens tverrfaglige tema demokrati og medborgerskap (for mer om dette, se Dyrendal & Jolley, 2020), og andre samfunnsaktører som arbeider med å styrke demokrati og medborgerskap i Norge.

Hvis denne nye modellen anvendes på andre datasett, eller er til inspirasjon for nye analyser, bidrar den til sosiologisk teoriutvikling, om enn på et beskjedent generaliseringsnivå (Aakvaag, 2008, s. 15).

Tidligere forskning

Ungdommers meninger om konspirasjonsteorier og konspirasjonsteoretikere representerer et krysningspunkt for to ulike bekymringer knyttet til demokratiets kvalitet. Flere demokratiforskere har reist et rødt flagg de siste årene. For det første viser flere undersøkelser at unge i mindre grad enn før støtter demokrati, eller føler økende frustrasjon med demokratiske prosesser (se for eksempel Foa & Mounk, 2016; Foa et al., 2020; Hickman et al., 2021). For det andre har stadig flere blitt bekymret for hvordan konspirasjonstenkning både er et symptom på og en årsak til demokratisk sårbarhet (Cassam, 2019; Dyrendal & Emberland, 2019; Jolley et al., 2020; Sunstein, 2014). Med slike demokratibekymringer som bakteppe representerer kunnskap om hvordan ungdommer tenker om konspirasjonsteorier og konspirasjonsteoretikere, et tidsmessig og viktig bidrag til demokratisk medborgerskap.

Mye av denne bekymrede demokratiforskningen er internasjonal. Gjelder disse beskrivelsene av demokratisk sårbarhet også for Norge? Denne studien finner sted i norsk kontekst, så det er relevant å gi en rask oversikt over forskning på tillit og demokrati i Norge.

Både Seggaard og Saglie (2023) og Knutsen et al. (2023) oppsummerer kunnskapsstatus ved å påpeke at Norge er et høytillitssamfunn og et høykvalitetsdemokrati. I internasjonale sammenligninger kommer Norge høyt. Den internasjonale indeksen for liberalt demokrati, V-dem, plasserer Norge på femteplass (Nord et al., 2024, s. 62). Norge var med i meningsmålingsinstituttet IPSOS' internasjonale undersøkelse *The Perils of Perception* (IPSOS, 2017), som undersøker spriket mellom befolkningens antakelser om faktautsagn om sitt land og offisielle tall. Bak Sverige var Norge det landet med minst avvik. Den internasjonale demokrati- og medborgerskapsundersøkelsen ICCS (2023) undersøker kunnskap om demokrati blant skoleungdom. Her gjorde Norge det litt dårligere, men fortsatt godt over snittet av de 28 deltagende landene.

En ting er internasjonale sammenligninger, men hva skjer med endringer over tid? Norske elever har en tydelig nedgang i ICCS-undersøkelsen (2023), noe som kan gi støtte til bekymringene for demokratisk sårbarhet også i Norge. I befolkningen som helhet er hovedbildet de siste 10–15 årene stabilitet (Knutsen et al., 2023; Seggaard & Saglie, 2023). Hva betyr denne bakgrunnen for forståelsen av bidragsyternes meninger om konspirasjonsteorier? Høy tillit til demokratiske institusjoner i Norge gjør at vi kan forvente at mange av bidragene er særlig kritiske til konspirasjonsteorier og konspirasjonsteoretikere. Når dette kombineres med et blick på hvem som sannsynligvis deltar i Fritt Ords konkurranse, og den «semi-skolske» konteksten, er det sannsynlig at studien i mindre grad vil fange opp stemmer som sympatiserer med konspirasjonstenkning.

Forskere opererer med ulike definisjoner av begrepet *konspirasjonsteori* (Harambam & Aupers, 2015; Napolitano & Reuter, 2023; Rääkkä, 2018; Tsapos, 2023; Uscinski & Enders, 2023). Utfordringene ligger særlig i begrepets normativitet, koblet med vanskelighetene med å skille mellom konspirasjonsteorier (som ofte sees som dårlig fundert) og motstrøms kunnskap (som kan være godt fundert). For analysen i denne artikkelen vil det være uheldig med en for snever og substansielt motivert definisjon, ettersom målet er å fange hva bidragsyterne legger i begrepene. Derfor er det tilstrekkelig med en forståelse av konspirasjonsteorier og konspirasjonsteoretikere som metodisk rammer inn hva det er jeg ser etter i materialet. Juha Rääkkä (2018) har en enkel definisjon som søker å fange hverdagsbruken av ordet. Han setter frem to kriterier: i) konspirasjonskriteriet og ii) konfliktkriteriet. Konspirasjonskriteriet innebærer en teori om at en handling er planlagt eller påvirket av en mindre gruppe mennesker som handler i hemmelighet. Konfliktkriteriet innebærer at teorien er i konflikt med offisielle eller bredt aksepterte fortellinger. Teorier om konspirasjoner kan være sanne eller usanne, og de kan være utbredte og offisielle eller uvanlige og kontroversielle. Det kan være vanskelig å vite sikkert om slike teorier er sanne eller usanne, så sannhet fungerer dårlig som definisjonskriterium. Offisielle og aksepterte fortellinger om konspirasjoner (slik som å si at kretsen rundt Vladimir Putin planla invasjonen av Ukraina i 2022 i hemmelighet) omtales vanligvis ikke som konspirasjonsteorier.

Videre etablerer jeg en enkel definisjon av begrepet *konspirasjonsteoretiker*. Det er en person som tror på og/eller fremmer en eller flere konspirasjonsteorier. Merk at det er mulig å fremme en konspirasjonsteori uten å tro på den, og mulig å tro på en konspirasjonsteori uten å fremme den. Definisjonen av en konspirasjonsteoretiker tar altså ikke stilling til aktørskap.

Forskning har etter hvert fått en god del kunnskap om hva som kjennetegner folk som er sårbare i møte i konspirasjonsteorier (Lantian et al., 2020; Smallpage et al., 2020), og hva slags kognitive og emosjonelle mekanismer som driver konspirasjonstenkning (gode oversikter finnes i Douglas et al., 2020; Dyrendal & Emberland, 2019; van Prooijen et al., 2020). Derimot finnes det lite forskning på hva ungdommer i Norge tenker om konspirasjonsteorier og konspirasjonsteoretikere.

Harambam et al. (2022) viser at den nederlandske befolkningens offentlige ytringer om konspirasjonsteorier er mangfoldige, og at publikum ofte har pekt på grunnleggende utfordringer for sannhetssøken i demokratiske samfunn. De kommenterer også at det er påfallende lite forskning på befolkningens offentlig ytrede holdninger om konspirasjonsteorier og -teoretikere.

Harambam et al. argumenterer for at litteraturen om konspirasjonsteorier er delt i to. På den ene siden finnes bekymrede forskere som ifølge Harambam et al. «patologiserer» (2022, s. 786) konspirasjonsteorier og ser dem som skadelige og irrasjonelle. I denne båsen plasserer de filosofen Quassim Cassam (2019) og juristen Cass Sunstein (2014). De mener sågar at deler av konspirasjonsteoriforskningen driver med demonisering av konspirasjonsteorier og konspirasjonsteoretikere, og argumenterer for at dette er en elitistisk grensedragnings som opprettholder status quo (2022, s. 795). Den andre siden (som Harambam og kolleger selv identifiserer seg med) presenterer de som mindre dømmende og mer utforskende og opptatt av å forstå den kulturelle betydningen av konspirasjonsteorier i dagens komplekse samfunn. Eksempler her er Birchall (2020), Fenster (2008) og Harambam og Aupers (2015).

Den stramme motsetningen som Harambam et al. bruker for å strukturere sin litteraturgjennomgang, er i mine øyne overdrevet. De underkommuniserer at det er fullt mulig å kombinere en nysgjerrig åpenhet overfor konspirasjonsteoretikeres verdensbilde og livsverden med en skepsis til en total sannhetsrelativisme og et blikk på skadene konspirasjonsteorier kan gjøre på demokratiske samfunn. Norsk forskning på konspirasjonsteorier av blant annet Dyrendal og Emberdal (se for eksempel deres introduksjonsbok fra 2019) illustrerer en slik fleksibilitet. Dyrendal og Emberdal sier på den ene siden at «[k]onspirasjonsteorier forstås altså som årsaksforklaringer som svikter både når det gjelder fakta og logikk» (2019, s. 17). Samtidig sier de også at «[...] ikke alle teorier om sammensvergelses er like dårlig skrudd sammen» (2019, s. 17), og de snakker positivt om «[...] en mer leken og motkulturell bruk av konspirasjonsteorier» (2019, s. 13).

I likhet med Dyrendal og Emberland (2019) tenker jeg at det er fullt mulig å både være nysgjerrig og åpen for hvilke innsikter som kan komme fra alternative måter å se verden på, ha et kritisk blikk på ensretting og det autoritære potensialet i statlig og institusjonell sannhetsrøkting og holde fast på søken etter sannhet og levende demokratiske samfunn.

Metode: Datamateriale, datainnsamling og forskerposisjon

Jeg har tidligere vært jurymedlem i Fritt Ords konkurranser for videregående skoleelever. I løpet av denne prosessen ble jeg overbevist om at denne konkurransen var et ypperlig datamateriale for samfunnsvitenskapelig forskning på ungdommers meninger om ulike temaer med relevans for demokrati og medborgerskap. Fritt Ords konkurranseansvarlige var enig i at det ville være spennende å se forskning på dette unike datamaterialet. Fritt Ord frikjøpte derfor et månedsverk av min forskningstid og gav meg en åpen bestilling: å gjøre en analyse av de innsendte bidragene i 2023-konkurransen. Det er spesielt viktig å være åpen på alle bindinger når forskningen er finansiert av arrangøren av konkurransen som er utgangspunktet for datamaterialet (NESH, 2021). Jeg sto helt fritt til å analysere materialet og publisere resultatet. Prosjektet er innrettet slik at Fritt Ord ikke har noen interesse av å mene noe den ene eller den andre veien om resultatene.

Fritt Ord-konkurransen blir arrangert årlig og består av en invitasjon til å skrive en tekst, eller bidra med andre mediaprodukter, for å belyse et tema som varierer fra år til år. Fritt Ord-konkurransens nettside¹ har ressurser som kan bli brukt av elever eller lærere.

1 www.frittordkonkurransen.no

Fritt Ord-konkurransen blir ikke sjelden brukt som en del av et undervisningsopplegg i skolen. Bidragene kommer fra hele landet, ulike studieretninger og alle klassetrinn i videregående skole.

For å bidra til gjennomsiktighet og presisjon er det nyttig å beskrive hva som kjennetegner datamaterialet. Det er vanskelig å vite sikkert hva som kjennetegner de enkeltelevne som bidrar, og de skolene som bruker konkurransen som en del av sitt undervisningsopplegg. Allikevel er det viktig å reflektere over hva konkurransens skolekontekst gjør med bidragene. Det er selvfølgelig ikke noe representativt utvalg av norsk ungdom i videregående skole-alder som bidrar til konkurransen. De er enten spesielt motiverte eller deltakere i klasser som gjennomfører undervisningsopplegg om temaet. Videre er det relevant at konkurransen er en annerledes vurderingssituasjon enn elevene vanligvis møter i skolen. Ungdommene kjenner ikke dem som vurderer, og resultatet vil ikke få noen konsekvenser for deres vitnemål. Samtidig er det grunn til å tro at bidragene i noen grad gjenspeiler deres tanker om hva en jury ønsker seg. Oppgavelyden i konkurransematerialet lød slik: «Send oss tekster og medieproduksjoner som tar utgangspunkt i konspirasjonsteorier. Vi tar gjerne imot sterke meninger der du får frem ditt syn på saken, og det er lov å tvile, reflektere og diskutere.»² I tillegg var det en bakgrunnstekst som deltakerne kunne lese, som presenterte konspirasjonsteorier som løgner i historie og samtid, og la vekt på at konspirasjonsteorier kan skape konflikt og hat. Samtidig problematiserer også bakgrunnsteksten forbud mot konspirasjonsteorier av hensyn til ytringsfrihet. Konkurransen er såpass knyttet til skole at elevenes bidrag nok i noen grad gjenspeiler deres erfaringer av hva skolen etterspør både når det gjelder form og innhold. Materialet kan altså gi et innblikk i hva videregående skole-elever tenker om konspirasjonsteorier og konspirasjonsteoretikere i en «semi-skolsk» innramming. Vi får dermed innblikk i ungdommers meninger i møtepunktet mellom enkeltelever, skole og sivilsamfunn.

Deltakerne måtte krysse av på om de samtykket eller ikke til at deres bidrag ble anonymisert og brukt til forskning, før de fikk mulighet til å levere inn sitt bidrag. 153 av 205 bidragsyttere samtykket. Jeg behandlet ikke persondata i arbeidet med prosjektet. Prosjektet er godkjent av SIKT med hensyn til personvern.³

Teori: Susan Fiske og kollegers Stereotype Content Model (SCM)

Analysen er inspirert av, og vil delvis anvende, sosialpsykologen Susan Fiske og hennes kollegers modell for fordommers innhold, Stereotype Content Model (heretter SCM). For en grundigere introduksjon til SCM, se blant annet Cuddy et al., 2008; Fiske, 2018; Operario & Fiske, 2001). Fiskes utgangspunkt er at fordommer representerer forenklete tommelfingerregler som gir rask (men ofte upresis) kunnskap som underbygger emosjonelle og handlingsmessige responser (Fiske, 2018). Teorien lanserer to dimensjoner som mennesker sorterer grupper langs: varme/kulde og kompetanse/inkompetanse (Cuddy et al., 2008). Dette gir fire kategorier:

- Varme/kompetanse. Grupper vi både respekterer og liker, vil dukke opp her, inkludert inngrupper, altså grupper individet selv identifiserer seg med. Varme/kompetansekombinasjonen utløser følelser som stolthet og beundring.

² Fritt Ordkonkurransens plakat 2023.

³ Referansenummer: 276256.

- Varme/inkompetanse. Forskerne bak SCM plasserer holdninger til eldre, barn og personer med Downs syndrom i denne kategorien. Varme/inkompetanse-kombinasjonen utløser følelser som medynk og omsorg.
- Kulde/kompetanse. Her plasserer SCM grupper som har høy status, men blir sett på som i konkurranse med inngrupper. De mener at amerikanere plasserer østasiater, jøder, eliter og feminister i denne kategorien. Kulde/kompetanse-kombinasjonen utløser følelser som misunnelse og sjalusi.
- Kulde/inkompetanse. I denne kategorien plasseres grupper som hverken har høy status eller sees på med omtanke. Disse fordommene rammer ofte hjemløse, rom/romani-folk og trygdemisbrukere. Kulde/inkompetanse utløser følelser som avsky og forakt.

SCM-rammeverket har bred støtte i forskningslitteraturen (Strinić et al., 2021), og globale komparative undersøkelser ser ut til å understøtte modellen, dog med noen nyanser (se for eksempel Leach et al., 2007; Nelson & Rade, 2021; Heiserman, 2023).

SCM er utarbeidet for å sammenligne fordommer rettet mot ulike grupperinger. Vanligvis vil fordommer mot en gruppe bli tildelt én plass i et SCM-skjema. Et mål med studien er å beskrive variasjonen i bidragsytternes meninger, ikke bare kategorisere hovedstrømmen. I tillegg til å analysere materialet i lys av SCM lager jeg en tilpasset modell som søker å maksimere variasjon. Derfor har jeg byttet ut SCMs kompetansedimensjon med en dimensjon som trådte frem i analysearbeidet, nemlig nær/fjern. SCM er altså blitt brukt som et analytisk verktøy i av analysedel I og som inspirasjon i analysedel II og III.

Analysestrategi

I det som følger skal jeg gjøre rede for hvordan analysen ble gjennomført. Dette inkluderer en beskrivelse av hvilke elementer av forskningsprosjektet som kommer «nedenfra» fra materialet, hvilke elementer som kommer «ovenfra» fra tidligere forskning, og hvordan jeg vekslet mellom disse perspektivene i analyseprosessen.

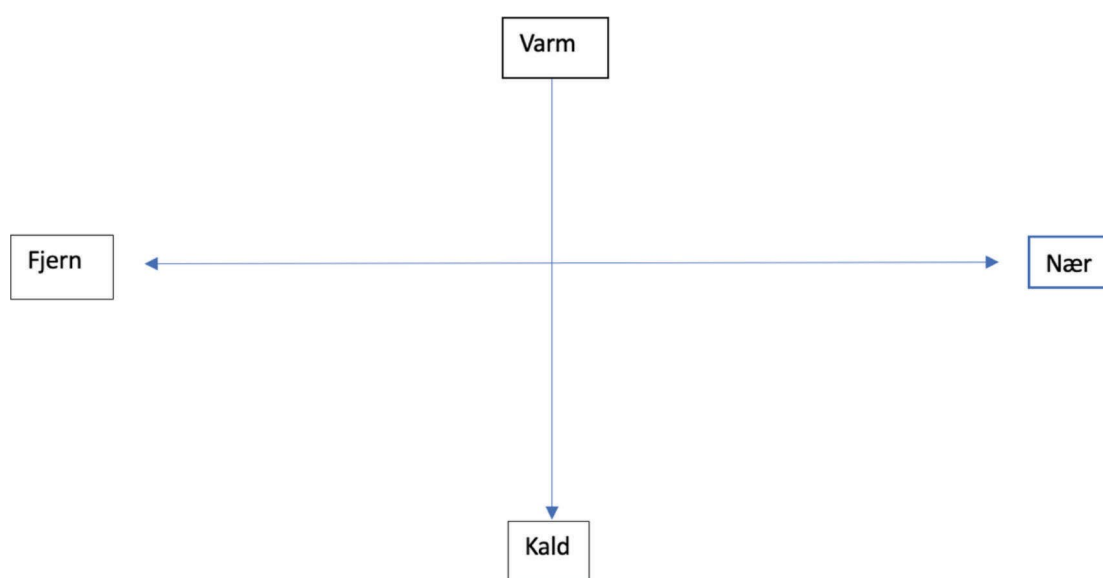
Analysearbeidet startet med at 30 bidrag ble tilfeldig valgt til en kodegenererende første analyse. Jeg nummererte alle bidragene og lot nettsiden random.org frembringe 30 tilfeldige tall mellom 1 og 153. Denne første åpne kodegenererende analysen endte med 32 ulike koder, for eksempel «sosiale medier», «personlighet som årsak», «marginalisering» eller «gir mening til ensomme», men også «sannhetsrelativisme», «lys-mørke», «naturlig-unnaturlig», «nær-fjern» og «kald-varm». Etter denne første analysen tok jeg et skritt tilbake og så om det var noen av kodene som virket ekstra lovende, om det var koder som kunne slås sammen, og om de ulike kodene var av ulike slag. Noen av kodene så ut til å beskrive det jeg kaller *dimensjoner*, forstått som akser som data varierer langs. Andre koder fremstod som *tema*, forstått som meningsklynger som deltakerne hadde ulike meninger om. Deretter valgte jeg ut dimensjoner og temaer jeg vurderte som særlig lovende for videre analyse. Blant kriteriene for å gå fra de første kodene til tema og dimensjoner var om de dekket en signifikant del av materialet, om de åpnet opp for mer substansielle analyser av materialet, og om de var egnet til å koble på relevant teori. I tillegg til uttalte kriterier vil et slikt analytisk håndverk alltid innebære en viss subjektivitet og kreativitet som er vanskelig å gjøre rede for: Noen funn trer rett og slett frem for forskeren som interessante. Til slutt valgte jeg to dimensjoner og tre temaer for videre analyse og presentasjon:

- Dimensjon: Omtales konspirasjonsteorier og konspirasjonsteoretikere med *varme* eller *kulde*? Altså emosjonell valens.
- Dimensjon: Omtales konspirasjonsteorier og konspirasjonsteoretikere som *nært* eller *fjernt*? Altså romlig plassering av identifikasjon med andre.

- Tema: Rasjonalitet
- Tema: Sannhet
- Tema: Ytringsfrihet

Andre analytikere ville kanskje valgt andre elementer for videre analyse. Et element som ikke ble med i min analysemodell, var aktørskap. Bidragsyternes meninger om konspirasjonsteoretikere varierte avhengig av om disse fremstod som aktive sprederer av konspirasjonsteorier, eller som passive ofre for konspirasjonsteorier. Dette er absolutt interessant, men treffer ikke helt min modell. For det første var det lite variasjon langs denne aksene. For det andre er aktørskap en egenskap ved konspirasjonsteoretikerne i tekstene. Dimensjonene, derimot, beskriver bidragsyternes kognitive og emosjonelle *tone* i møte med konspirasjonsteorier og konspirasjonsteoretikere. Temaene peker på mer abstrakte demokratiske verdier og ble også diskutert i et annet register enn aktørskap.

Når de to dimensjonene sees i sammenheng, gir det mulighet for en *modell*. Modellen er konstruert som et dynamisk felt der dimensjonene varm/kald og fjern/nær utgjør aksene. Det vil si at ulike utsagn kan plasseres på et uendelig antall steder langs begge aksene. Samtidig kan modellen forenkles til en firefeltstabell med fire *kategorier*: varm/nær, varm/fjern, kald/nær og kald/fjern.

Figur 1. Analysemodell med dimensjonene varm/kald og fjern/nær.

Først på dette stadiet i analysearbeidet vurderte jeg om det eksisterte noen fruktbare teoretiske rammeverk. En av dimensjonene (varme/kulde) jeg hadde kodet, var identisk med en av dimensjonene i SCM,⁴ så det var nærliggende å vurdere denne modellen som et teoretisk alternativ.

Deretter analyserte jeg de resterende 133 bidragene i lys av de dimensjonene og temaene som var resultatet av det innledende analysearbeidet. På dette tidspunktet vurderte jeg tre dimensjoner: de to fra SCM (varme/kulde og kompetanse/inkompetanse) og en fra min

⁴ Her er det jo selvfølgelig mulig at jeg ikke hadde kommet på denne koden i den åpne kodingsprosessen om jeg ikke tidligere hadde lest SCM-teori. Men SCM var ikke en *bevisst* del av forskningsopplegget før på dette senere stadiet i prosessen.

egen koding (nær/fjern). Jeg justerte navn på temaene i denne fasen, men opprettholdt i stor grad det opprinnelige rammeverket.

Det var 20 av bidragene som ikke var tekstbasert. Disse er også analysert i den forstand at de er en del av vurderingen av materialet som helhet. Noen av dem hadde lyd som kunne gjøres om til tekst, eller kombinasjoner av bilde og tekst, og disse er i stor grad blitt behandlet som tekst i analysen. Jeg har ikke gjort egne multimedieanalyser av videoer og bildebidrag. Slik jeg ser det, ville det ikke endret konklusjonene, samtidig som analysearbeidet ville blitt mye mer komplekst.

Kodingen var ikke alltid enkel eller entydig. Flere ganger skriver bidragsyterne frem motstridende posisjoner, slik som i bidrag 80, der skribenten trekker frem hvordan familie i Brasil forholder seg til koronapandemien. Hele teksten spiller på kontrasten mellom nærhet (familie er nært) og distanse (Brasil er langt unna). Slike ambivalente bidrag ble plassert ut fra en helhetlig vurdering.

Funn og analyse

Analysedel I presenterer mine funn i lys av SCMs opprinnelige modell. Denne delen er kortere enn de andre to delene.

Analysedel II presenterer viktige funn organisert i min videreutvikling av SCM-modellen. Her bruker jeg den forenklete firefeltstabellen basert på dimensjonene varm/kald og nær/fjern. Fremgangsmåten er å beskrive og illustrere de fire kategoriene med eksempler fra datamaterialet. Målene med denne delen er å gi en grundig og strukturert redegjørelse av variasjonen i materialet samt å gi rike kvalitative beskrivelser av de fire kategoriene i modellen.

Analysedel III presenterer funn knyttet til de tre temaene som jeg identifiserte, altså rasjonalitet, sannhet og ytringsfrihet. Her vil jeg bruke modellen som dynamisk felt, ikke som firefeltstabell. Målet er å gi en grundig og strukturert beskrivelse av sentrale mønstre i materialet samt å illustrere nytten av min bearbeidelse av SCM-modellen. Fremgangsmåten er å beskrive og illustrere de ulike tematiske meningsklyngene med eksempler fra materialet og å plassere temaene inn i modellen.

Analysedel I: Plassering av materialet i SCMs opprinnelige modell

De aller fleste bidragsytere beskriver konspirasjonsteorier og konspirasjonsteoretikere som inkompetente. Det er noen delvise unntak, men disse er det flertydige. Flertydigheten kommer til uttrykk ved at bidragsyteren tone ned konspirasjonsteoretikeres kompetanse andre steder i bidraget. Av de få bidragene som beskriver konspirasjonsteoretikere som kompetente, er det et flertall som havner i kategorien kald/kompetent.

Om dette funnet ikke er direkte overraskende, er det ikke trivielt: Det hadde vært fullt tenkbart at mange av bidragsyterne så på konspirasjonsteoretikere som flinke og kunnskapsrike, men med farlige intensjoner, eller som flinke folk i dårlige omgivelser.

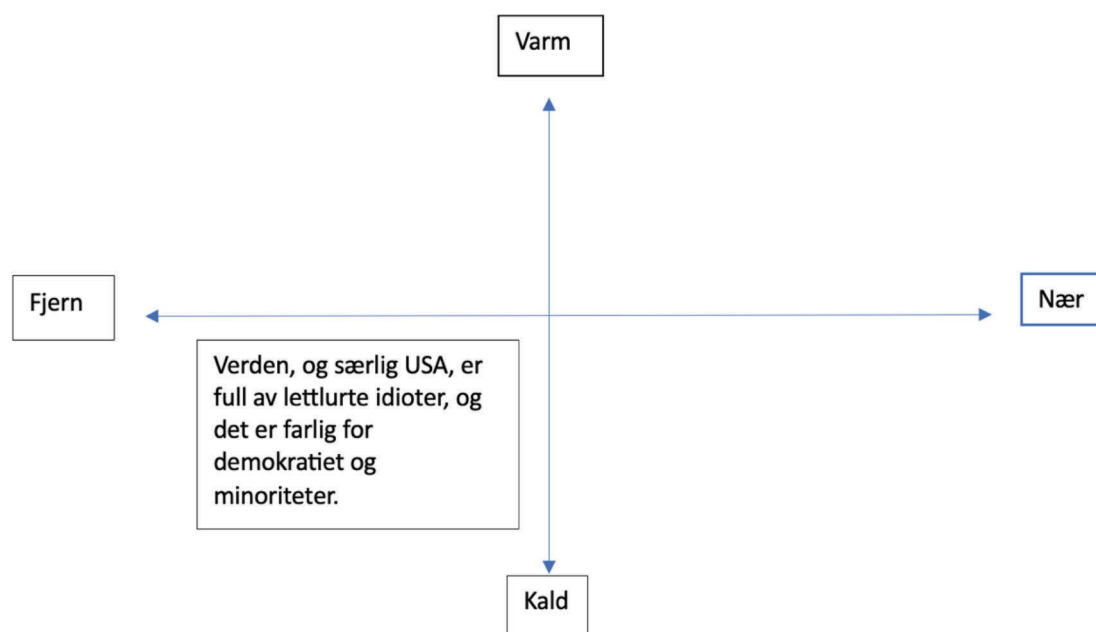
SCM-rammeverket gir noen prediksjoner om hva slags emosjonell respons som møter grupper som ansees som inkompetente. Disse inkluderer medynk, omsorg, avsky og forakt (Cuddy et al., 2008).

Analysedel II: Beskrivelser av de fire kategoriene

I denne analysedelen presenteres funn og analyser av materialet, organisert i modellens firefeltmodell. Hovedfunnet er at den største gruppen av bidrag kan plasseres i kategorien fjern/kald. Samtidig er det et rikt og variert materiale innen alle kategoriene.

Fjern/kald

I denne kategorien plasserte jeg meninger om konspirasjonsteorier og konspirasjonsteoretikere som var preget av avstand (liten grad av identifikasjon) og kulde (negativ emosjonell valens).

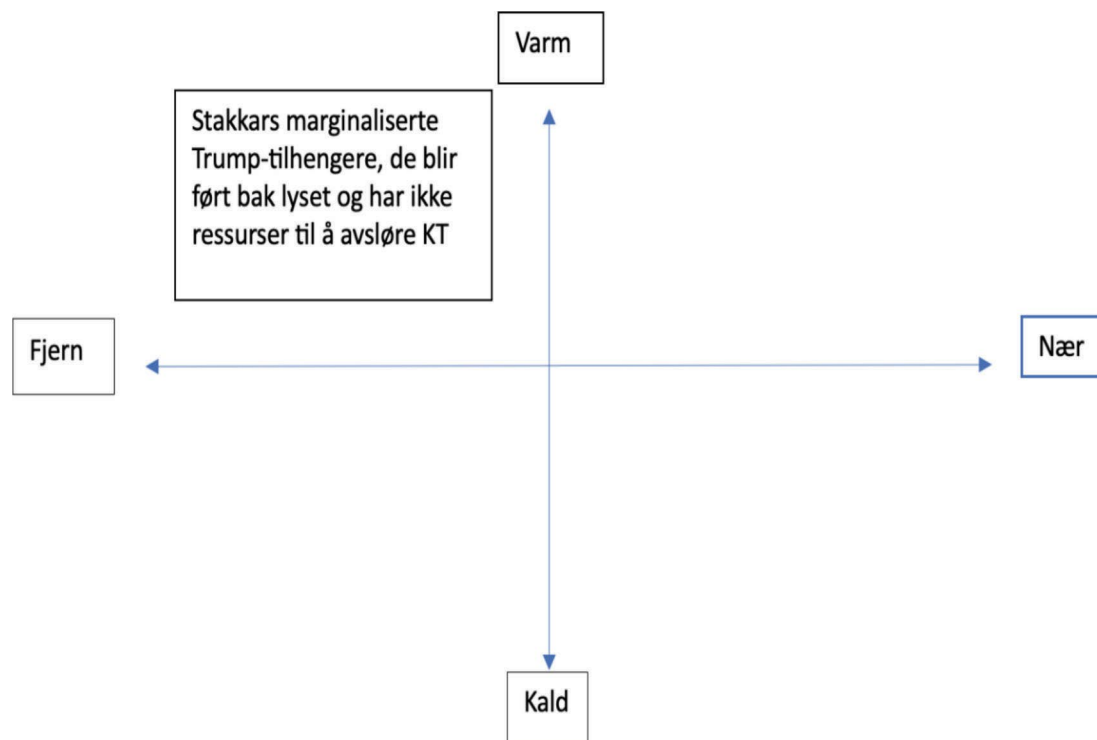
Figur 2. Kategorien fjern/kald med konstruert representativt eksempel på innhold.

Kategorien kald/fjern er den største enkeltkategorien i materialet. De fleste bidragene omtaler konspirasjonsteorier og konspirasjonsteoretikere på et kritisk vis og som noe som ikke angår dem selv. Mange av disse er skrevet i en saklig og analytisk tone, slik som bidrag 39, der vi kan lese om angrepet på Det hvite hus i USA 2021: «Lav demokratisk tillit og falske nyheter i regi av presidentvalget i 2020 bidro til at konspirasjonsteorier om valgfusk fikk alvorlige konsekvenser.» Bidragsyter 68 påpeker at «om man vandrer dypere inn i internettets ekko-kamre, finner man dypt rystende grupper av mennesker med nesten utrolige meninger og overbevisninger». Gjengangere i denne kategorien er beskrivelser av pizzagatehendelsen, der Edgar Welch tok med seg våpen og gikk i en pizzarestaurant for å redde barna han mente var fanget der av pedofile eliter, eller beskrivelser av Alex Jones, som driver InfoWars, en nyhetskanal som ofte sprer høyreorienterte konspirasjonsteorier. Beskrivelsene peker på hendelser langt borte, ofte i USA, og omtaler personene som enten dumme eller farlige. Bidrag 30 illustrerer dette godt: «Vi finner mye av disse konspirasjonsteoriene i medier som Facebook, og det meste kommer fra USA. Omtrent 20 % av amerikanere tror på en konspirasjonsteori som sier at det sitter en microchip i vaksinen, og at myndighetene bruker vaksinen for å få kontroll over statsborgere. Kanskje de sitter fast i et ekkokammer?»

Kombinasjonen av identifikatorisk avstand og emosjonell kulde preger altså materialet. Mange av disse bidragene fremstår med lite tvil eller nysgjerrighet, men er skrevet i en tone som søker autoritativ faglighet.

Fjern/varm

I denne kategorien plasserte jeg meninger om konspirasjonsteorier og konspirasjonsteoretikere som var preget av avstand (liten grad av identifikasjon) og varme (positiv emosjonell valens).

Figur 3. Kategorien fjern/varm med konstruert representativt eksempel på innhold.

Det var noen, men ikke veldig mange elementer som passet inn i kategorien varm/fjern. Hovedsakelig dreide dette seg om beskrivelser av fattige, lite utdannede eller marginaliserte grupper i andre land som trodde på konspirasjonsteorier.

Flere av bidragene omhandler hvorvidt konspirasjonsteorier kan gi mening i livet til ensomme mennesker.⁵ Bidrag 105 formulerer det slik: «Mange mennesker føler seg usikre eller engstelige i en verden som kan virke uforutsigbar og uforståelig. Konspirasjonsteorier kan gi dem en følelse av kontroll og forklaring på ting som eller kan være vanskelig å forstå. For eksempel kan en person som tror på en konspirasjonsteori om at 11. september-angrepet var en 'inside job', føle seg tryggere [...].»

Særlig vanlig var medfølende, forstående beskrivelser av hvite marginaliserte Trump-velgere i USA. Bidrag 28 beskriver deltakerne på stormingen av Det hvite hus i USA på denne måten:

Den mengden overbevisning over at demokratiet hadde feilet, var drivkraften til demonstrantene. En kan se på det veldig enkelt; menneskene som trodde at valget var rigget, var i et ekkokammer, en slags transe av sine egne overbevisninger, uavhengig om det fantes konkret svar på om de var sanne eller ikke. Det er dette konspirasjonsteorier nettopp gjør, og den beste grobunnen for en konspirasjonsteori er hos mennesker som allerede føler på urettferdighet, mistillit og det å være maktesløs.

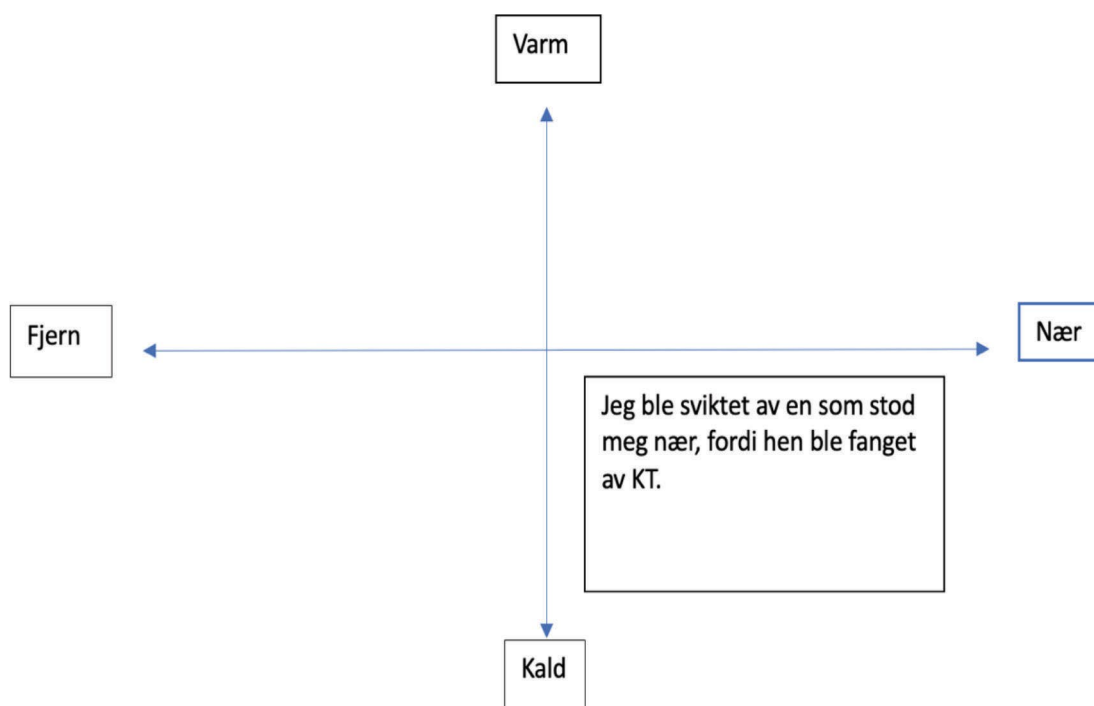
Bidrag 72 skriver: «Millionene som er tilhengere av Qanon, er i mine øyne ofre av hersketeknikker som drar dem inn.» Den dominerende tonen var ikke enighet, men medfølelse og kanskje en dose nedlatenhet. Disse konspirasjonsteoretikerne blir beskrevet som

⁵ Det er grunn til å tro at en eller flere lærere brukte dette spørsmålet i et undervisningsopplegg.

passive ofre for, ikke aktive formidlere av, konspirasjonsteorier. Jeg har allerede påpekt at de fleste bidragene anser at konspirasjonsteorier og konspirasjonsteoretikere er preget av lav kompetanse. Det er tydelig også i disse eksemplene og stemmer godt med den emosjonelle tonen. SCM predikerer at varme og inkompetanse leder til nettopp en form for nedlatende omsorg.

Nær/kald

I denne kategorien plasserte jeg meninger om konspirasjonsteorier og konspirasjonsteoretikere som var preget av nærhet (stor grad av identifikasjon) og kulde (negativ emosjonell valens).

Figur 4. Kategorien nær/kald med konstruert eksempel på innhold.

Bidrag 72 starter med en litterær gjengivelse av en person som blir manipulert av sin ekskjæreste: «Du har ingen rett til å oppføre deg sånn!» [...] Jeg snur meg, og det viser seg å være Jonas, eksen min. [...] Til slutt finner jeg meg selv bli bagatellisert og manipulert til å tro på noe jeg først var så sikker på ikke skjedde.» Det går ikke frem av teksten om det er et fiksjonsgrep eller en selvbiografisk gjengivelse. Men kulden i gjengivelsen av et overtramp fra en ekskjæreste er tydelig i teksten, og grepet peker på den undergravende effekten av at negative hendelser skjer med folk som er nære som avsendere.

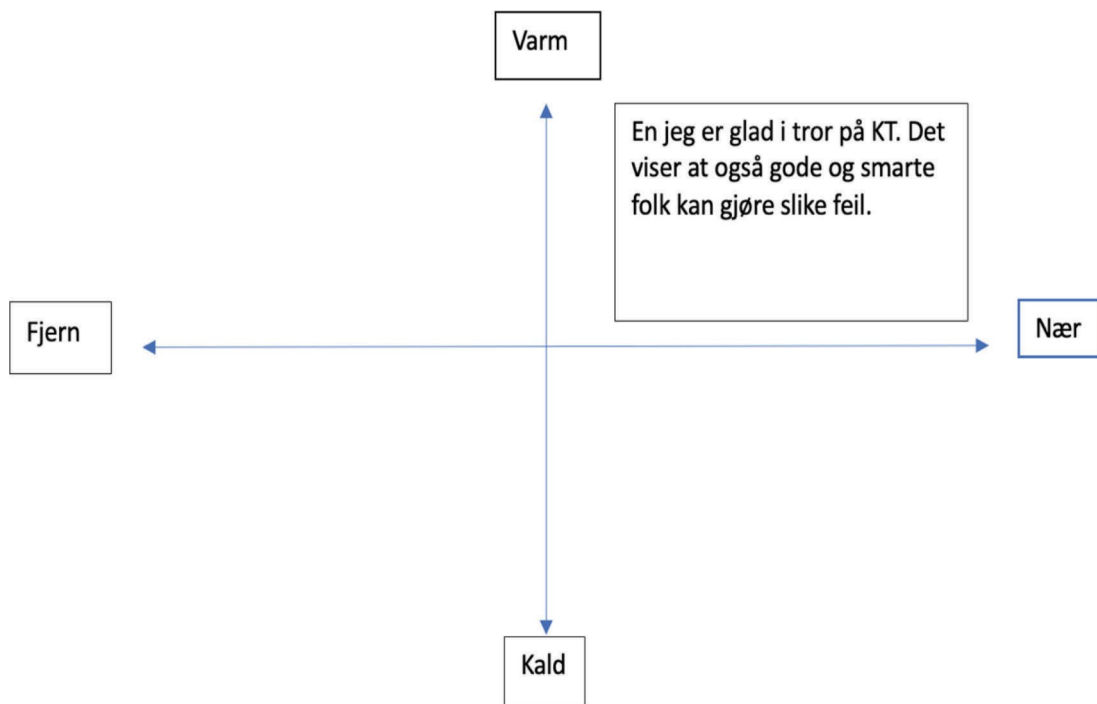
Bidrag 49 handler om en debatt på Teams ved bidragsyterens skole. «Det gikk ganske dårlig i kommentarfeltet etter at Leo kalte medelevene sine for sauer.» Det er åpenbart at bidragsyteren ikke har noe særlig til overs for kommentatoren som hen har kaldt «Leo», selv om bidraget fortsetter med å fortelle om hvordan Leo blir dårlig behandlet av andre skolelever.

Flere bidrag er ambivalente. Bidrag 56 er en novelle om en ung kvinne som opplever at kjæresten er overbevist av rasistiske og antisemittiske konspirasjonsteorier: «Hun trodde virkelig at han kunne reddes. Hun hadde tatt feil. Hun hadde ikke mer å gi.» Spennet mellom kjærlighet og avsky preger teksten.

Bidragene i denne kategorien er ofte kraftfulle og med nerve. Både litterære og personlige fortellinger bringer angst, villedning, skuffelse og brå overganger fra kjærlighet til avsky nært frem for leseren. Ambivalente følelser (eller «multivalens» innen SCM-terminologien) er svært tydelig i disse bidragene. I og med at kategoriene «kald» og «nær» sjelden tenkes sammen, er det kraftfullt når det først skjer.

Nær/varm

I denne kategorien plasserte jeg meninger om konspirasjonsteorier og konspirasjonsteoretikere som var preget av nærhet (stor grad av identifikasjon) og varme (positiv emosjonell valens).

Figur 5. Kategorien nær/varm med konstruert eksempel på innhold.

Bidrag 5 åpner slik. «Under koronatiden var det en ganske nærme meg som falt inn i et konspirasjonshull.» Bidraget er en beskrivelse av hvor forvirrende det er når en person man stoler på, gir informasjon som ikke stemmer med andre kilder man stoler på. «Siden dette var en person ganske nærme meg, samtidig som det var en person jeg så veldig opp til, endte jeg opp med å bli foret konspirasjonsteorier, jeg også.» Dette blir et oppspark for å gå dypere inn i hva som gjør at folk begynner å tro på konspirasjonsteorier.

Jeg lurer på hva som fikk henne til å falle ned i dette hullet. Så lenge jeg har kjent henne, har hun vært ekstremt kreativ og intelligent, både emosjonelt og rasjonelt. Jeg tror ikke alle konspiratører mangler hjerneceller, som stereotypen i media dreier seg utover. Jeg tror det har med noe annet å gjøre.

Samtidig er teksten ambivalent og har også setninger som «[j]eg skulle ønske hun aldri dro meg inn i alle teoriene hennes [...]». Det kan være konstruktivt å sammenligne dette bidraget med novellen om hvordan konspiratorisk radikaliserings gjør slutt på et kjærlighetsforhold i bidrag 56. De er begge svært nære, men ambivalente når det gjelder

varme/kulde. Der fortellingen om brutt kjærlighet har store elementer av savn etter varme og kamp for å opprettholde varmen/kjærligheten, ender fortellingen med at kulden i det konspirasjonsteoretiske landskapet river forholdet fra hverandre. I bidrag 5 gjør varmen mellom forfatteren og personen som «falt ned i et konspirasjonshull», at forfatteren, om enn med ambivalente følelser, ønsker å få en grundigere og mindre klisjéfylt forståelse av hva som gjør at oppgående mennesker kan begynne å tro på konspirasjonsteorier og konspirasjonsteoretikere. Merk også aktørskapet i disse fortellingene. Her presenteres konspirasjonsteoretikere som aktive formidlere av konspirasjonsteorier. Det kan se ut som at dette bidrar til responsen kulde.

Flere bidragsytere forteller om hvordan de selv leflet med konspirasjonsteorier og konspirasjonsteoretikere, men kom ut av det. Bidragsyter 100 skriver det slik:

Så flaut som det er å innrømme, så har jeg, sammen med de fleste andre, antar jeg, også falt for konspirasjonsteoriens makt ved flere anledninger. [...] Noe av det skumleste er at konspirasjonsteoretikere ofte har en evne til å formulere seg på en måte som virker forferdelig troverdig. Heldigvis er jeg ikke så naiv at jeg ikke klarte å forstå at det her bare var noe tull, men det lille øyeblikket av rett og slett skremsel, derimot, det var ekte.

Bidragsyteren skriver her med en letthet og varme om sin egen erfaring. Teksten er litt ambivalent når det gjelder konspirasjonsteoretikers kompetanse. På den ene siden fremstilles konspirasjonsteoretikere med en egen evne til å formulere seg. På den annen side fremstilles det som håpløst naivt om hen skulle ta konspirasjonsteorier og konspirasjonsteoretikere *ordentlig* på alvor.

Et annet eksempel er bidragsyter 101. «Jeg har dessverre falt offer til noen av disse absurde konspirasjonsteoriene selv. Disse teoriene kan gi oss en følelse av spenning og mystikk, samtidig som de gir oss en følelse av å være en del av en eksklusiv gruppe som 'vet sannheten.'» Legg merke til hvordan det selvopplevde gir en mulighet til å beskrive de emosjonelle gevinstene av konspirasjonsteorier og dermed gi nye elementer av innsikt. Samtidig er det ikke entydig varme eller nærhet her. Konspirasjonsteorier beskrives som «absurd», og bidragsyteren er nøye med å unnskyldte og distansere seg fra sitt gamle jeg. Allikevel gir bidraget en selvopplevd emosjonell klangbunn som gir mulighet til medfølelse og forståelse fra innsiden.

En tredje gruppe innen denne kategorien er bidragsyterne som argumenterer for at konspirasjonsteorier og konspirasjonsteoretikere må bli møtt med forståelse og dialog. Bidrag 21 begynner slik:

Konspirasjonsteoretikere møtes med mye hat og fordommer. De blir sett på som samfunnstrusler og farlige. I stedet for forståelse gjennom dialog blir de sett ned på og fordømt. Konspirasjonsteoretikere bør ikke fordømmes uten grunn, men heller bli møtt med åpent sinn og dialog.

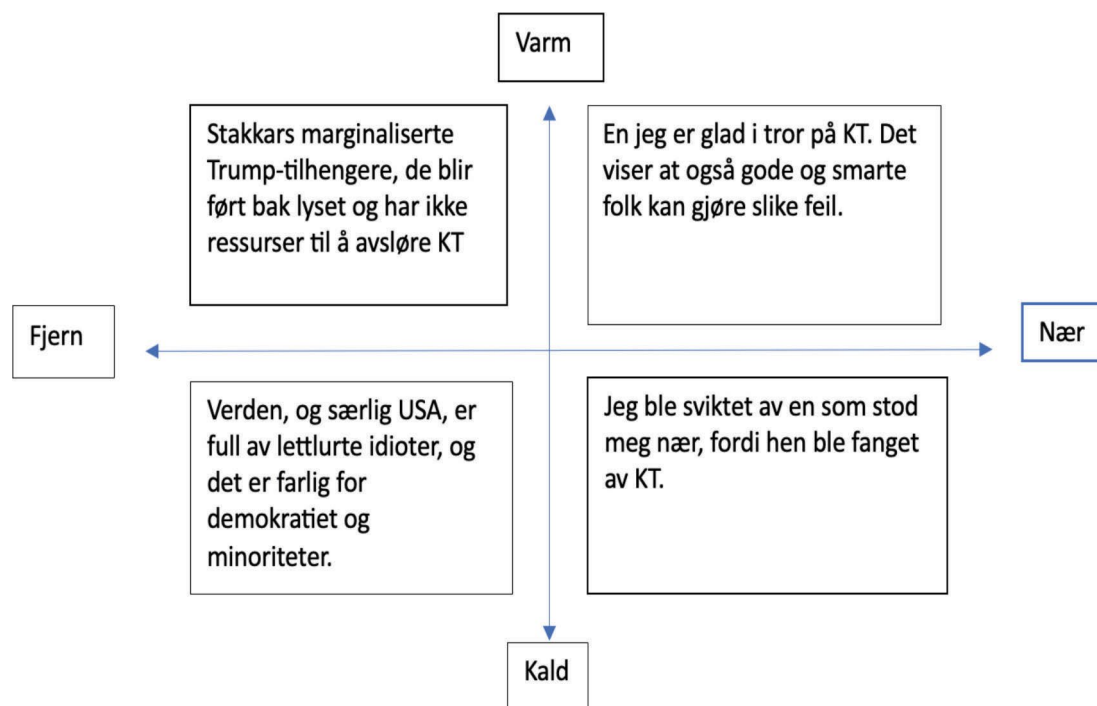
Selv om tonen er saklig og distansert, gir teksten uttrykk for et ønske om nærhet og legger det frem som et ideal for samhandling med konspirasjonsteorier og konspirasjonsteoretikere.

Oppsummering av analysedel II

Oppsummert finner jeg at alle fire kategorier i skjemaet varm/kald–nær/fjern har flere meningsfulle bidrag. Kald/fjern fremstår som den største og mest entydige kategorien. De tre andre kategoriene preges alle av en viss ambivalens. Jeg finner altså at modellen er nyttig

for å finne variasjon i materialet, og samtidig strukturere denne variasjonen på en måte som muliggjør fruktbar analyse og sammenligning.

SCM predikerer emosjonelle responser knyttet til de ulike posisjonene i sitt skjema, og antyder også at fordommers innhold strukturer handlingsmønstre, mediert av emosjonelle mønstre (Cuddy et al., 2008). Modellen som er presentert i denne artikkelen, har ikke et lignende grunnlag for å antyde hvilke emosjonelle og handlingsmessige reaksjoner som kan knyttes til ulike posisjoner i modellen. Identifikatorisk avstand/nærhet vil nok ha andre emosjonelle mønstre enn de som SCM har identifisert knyttet til kompetanse/inkompetanse. Samtidig er det ikke urealistisk å tenke seg at SCM-lignende emosjonelle mønstre kan gjøre seg gjeldende også i denne modellen. Det er antydninger i materialet til at mønstre i forestillinger om konspirasjoner og konspirasjonsteorier også speiler mønstre i emosjonelle responser.

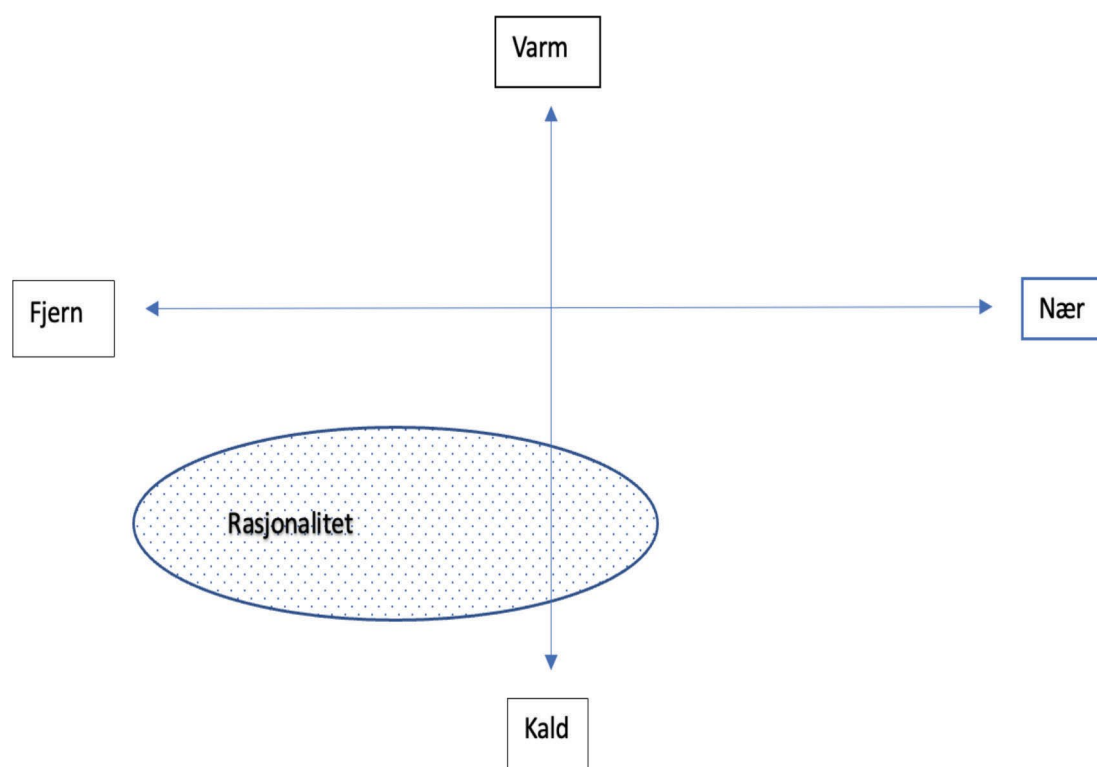
Figur 6. Hele modellen med dimensjonene varm/kald og nær/fjern – med konstruerte eksempler på kategoriernes typiske innhold.

Analysedel III: Beskrivelse av rasjonalitet, sannhet og ytringsfrihet i materialet og plassering av temaene i modellen

Etter at materialets variasjon er presentert ved hjelp av modellens firefeltstabell, er det mulig å se nærmere på tre temaer som trådte frem i løpet av analysen. De tre temaene er rasjonalitet, sannhet og ytringsfrihet. Temaene illustrerer kanskje at konkurransetemaet «konspirasjonsteorier» inspirerer ungdommer til å ta for seg store spørsmål, samt at noen bidragsytere forventer at konkurransearrangøren og skolen ønsker at bidragene tar for seg temaer som oppfattes som dype eller viktige. I det følgende skal jeg forsøke å beskrive hvordan bidragsyterne behandler disse tre temaene, og plassere dem i varme/nærhetsmodellens dynamiske felt.

Rasjonalitet

En identifiserbar meningsklynge i materialet handlet om i hvor stor grad konspirasjonsteorier og konspirasjonsteoretikere var rasjonelle eller irrasjonelle.

Figur 7. Temaet rasjonalitet plassert i modellen.

Hovedtendensen i materialet er at konspirasjonsteorier og konspirasjonsteoretikere blir presentert som irrasjonelt og som et resultat av manglende kritisk sans. Bidragsyter 73 skriver: «Likheter vi finner mellom slike konspirasjonsteorier er dårlig dokumentasjon, tvilsomt faktagrunnlag og at argumentasjonen ofte er preget av en ulogisk tankegang.» Det kan være instruktivt å gå litt lenger inn i ett bidrag. I bidrag 31 kan vi lese «En av de rare tingene [på sosiale medier] er konspirasjonsteorier. [...] Konspirasjonsteoriene kan gå fra ganske rolige teorier til teorier som du ville tenkt ingen i hele verden ville ha trodd på. Hvordan har konspirasjonsteoriene blitt så drøye og overdrevne?»

Senere i bidraget utdyper bidragsyteren:

[...] og hvis du graver dypere, finner du sikkert en hel kult. Problemet med slike grupper er at de lager på en måte en liten boble. De setter seg i et ekkokammer og utestenger alle andre som ikke er enige. At jorda er flat, er et bra eksempel på en konspirasjonsteori. Selv om det er vitenskapelig bevis på at jorda er rund, så er det folk som velger å ikke høre på [...] Personlig har jeg aldri trodd på konspirasjonsteorier. [At koronavaksinen kan gi autisme] høres kanskje ut som en ganske dum teori, men flere mennesker trodde på dette, og det førte til utrygghet for menneskene.

Her er det flere elementer som er verdt å merke seg. Konspirasjonsteorier og konspirasjonsteoretikere er «rart» og «dumt». Folk «velger» å ikke tro på vitenskapelige bevis, og konspirasjonsteorier og konspirasjonsteoretikere er som «en kult». Bidragsyteren setter ord på hva mange konkurransedeltakere på ulikt vis ser ut til å mene. Sammenligningen med religion er ikke uvanlig. For eksempel skriver bidragsyter 23: «Hvorfor velger noen å tro på lite faktabaserte teorier? Religion er som oftest ikke faktabasert, men majoriteten av mennesker i verden tilhører en religion. En forskning.no-artikkel viser til at mennesker har behov for å personifisere det uforståelige.» Igjen legges det vekt på at mennesker velger bort det bidragsyterne anser som rasjonelt, og en forsøksvis rasjonell forklaring på menneskets

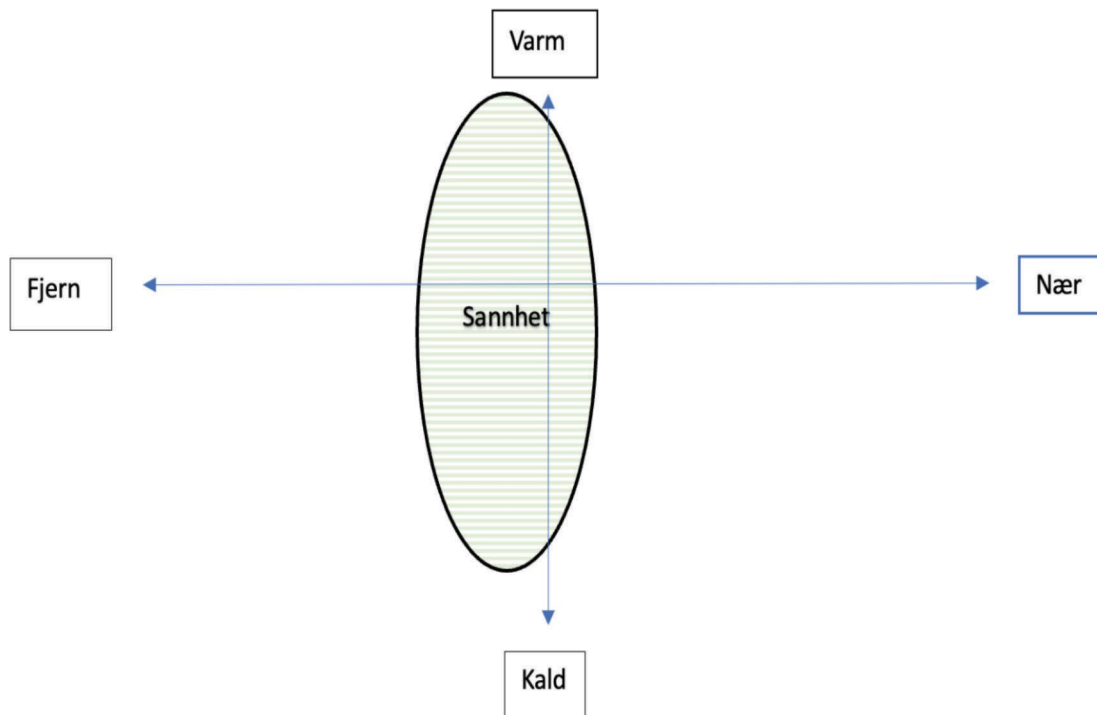
irrasjonalitet presenteres. Mange bidragsytere avslutter også med generelle oppfordringer til varsomhet og kritisk sans. «Man bør i stedet være varsom på det man leser og hører, og gå inn på godkjente nettstedet eller spørre pålitelige personer» (bidrag 16).

Men det er også en gruppe bidrag som problematiserer en enkel skillelinje mellom «oss» rasjonelle og «de» som velger irrasjonelle teorier. Bidrag 76 spør om hen ville trodd på anti-semittiske konspirasjonsteorier hvis hen var oppvokst i Tyskland på 1930-tallet. «[...] hvis alle informasjonskilder sa det samme, er utfallet mer eller mindre sikkert.» Bidragsyteren konkluderer videre: «Vitenskap, dokumentasjon, kilder og historieforståelse er løsningen, men kampen er evig og tung – ønsket om å høre det en vil høre forsvinner aldri helt.» Her bringer bidragsyteren inn både mer nærhet og kompleksitet i forståelsen av forholdet mellom rasjonalitet og konspirasjonsteorier. Bidrag 98 henter begrepet «forkrøplede epistemologier» fra forskerne Sunstein og Vermeule (2009): «Altså folk som støtter konspirasjonsteorier, oppfører seg rasjonelt gitt den sparsomme eller ukorrekte informasjonen som er tilgjengelig for dem» (bidrag 98).

Innen temaet rasjonalitet var det større variasjon langs fjern/nær-dimensjonen enn langs kald/varm-dimensjonen. Utsagnene om rasjonalitet og irrasjonalitet varierte fra å beskrive folk med svært stor avstand til noen beskrivelser med adskillig større nærhet. De fleste av beskrivelsene beskrev konspirasjonsteorier og konspirasjonsteoretikere som noe irrasjonelt og omtalte det med kulde. Jeg har derfor plassert denne meningsklyngen langt ned på varm/kald-dimensjonen og spredt fra helt fjern til litt nær på fjern/nær-dimensjonen.

Sannhet

Den andre identifiserte meningsklyngen i materialet handlet om i hvor stor grad det finnes en sannhet som kan kontrasteres mot konspirasjonsteorier og konspirasjonsteoretikere, om den i så fall er tilgjengelig for oss, eller om vi lever i en tilstand av sannhetsrelativisme.

Figur 8. Temaet sannhet plassert i modellen.

Jeg har vist at en hovedstrøm i materialet er å avvise konspirasjonsteorier og konspirasjonsteoretikere som irrasjonelt. Her ligger også et underliggende sannhetssyn om at sannheten kan være både entydig, objektiv og tilgjengelig. Samtidig er det flere bidrag som forsøker å gi andre innfallsvinkler til dette. En innfallsvinkel er fra bidragsytere som setter seg på gjerdet og ikke vil ta stilling. Bidrag 87, for eksempel, skriver:

Det antas at Rothschild-familien kontrollerer verdensøkonomien og politikk på en global skala gjennom sin økonomiske makt og innflytelse. Til tross for dette er det ingen klare bevis som støtter påstandene som blir fremkalt i denne konspirasjonsteorien, og det er derfor umulig å si om teorien er sann eller ikke.

Det er få bidrag som fremmer konspirasjonsteorier og konspirasjonsteoretikere direkte, men det er et litt større gruppe bidrag som presenterer en slik radikal sannhetsrelativisme, og sidestiller konspirasjonsteorier og hovedstrømskunnskap. Andre bidrag stiller også kritiske spørsmål til storsamfunnets hverdagsforståelse. Bidrag 14 gjør dette fra den kritiserte maskulinisten Andrew Tates perspektiv, mens bidrag 19 lener seg på den kritiske lingvisten Noam Chomsky. Uten å hevde at folk er bevisst holdt nede av konkrete personer som konspirerer, argumenterer begge, fra ulike politiske ståsteder, at verden er slik skrudd sammen at folk flest ikke ser sannheten om verden rundt dem, og ikke kjenner til sitt eget beste. Bidragsyter 19 skriver for eksempel: «Konformitet er den enkle veien, og er veien til privilegier og prestisje; dissidens bærer personlige kostnader som kan være alvorlige [...]». Fra et helt annet politisk utgangspunkt kan vi lese følgende i bidrag 14:

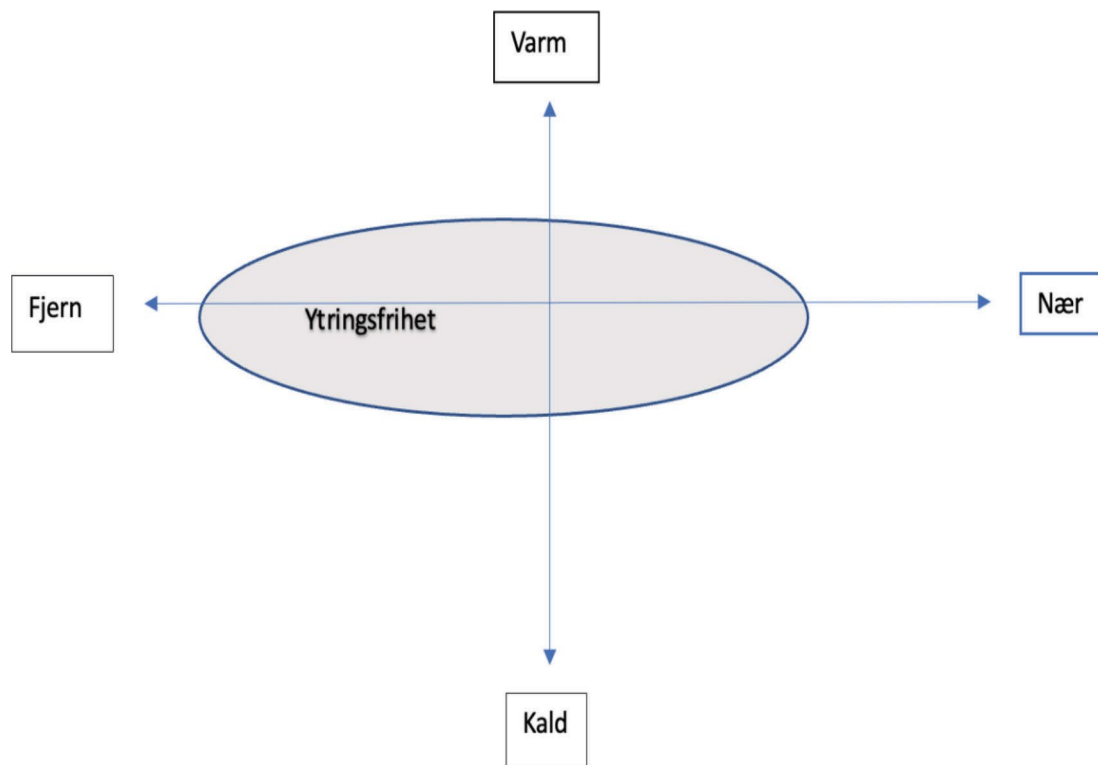
[Tate mener at] det vanlige livet til en person er livet som Matrix vil at de skal leve. Det vil si at personen skal gå til skole, studere, finne jobb, kjøpe hus, betale ferdig boliglån når du er seksti og leve resten av livet i pensjon. Tate mener at å leve på denne måten er ikke best for oss, og at vi burde risikere mer og tenke utenfor boksen for å kunne bli rik og unngå gjeld og slaveri. [...] Det å komme seg ut av Matrix betyr at man tar kontroll over sitt eget liv, tenke for seg selv og unngå å leve det vanlige livet.

Bidrag 32 diskuterer president Putins strategiske grep om hva som kan hevdes som sant i Russland:

Konspirasjoner gjennomsyrrer det autokratiske Russland, der det å være kritisk er kriminalisert, uavhengig medier er stengt og politisk opposisjon i stor grad fjernet. Sannheten fastsettes av president Vladimir Putin, som undertrykker protest og straffer demonstranter. Når konspirasjonsteorier formidles som ubestridelig sannhet og brukes for å underbygge og forsvare hat og krig, har de da blitt et dødelig våpen? Hva er lenger sannhet hvis det frie ord medfører fortæpelse og død?

Vi ser at et mindre antall bidragsytere tar inn samfunnsstrukturer som en forutsetning for å kunne snakke om sannhet overhodet. De peker på hvordan vårt hverdagsliv, og styresettet (bredt forstått) som vi lever under, regulerer vår tilgang til å leve sannferdige liv.

Innen temaet sannhet var det stor variasjon i emosjonell valens. Temaet ble omtalt med både varme og kulde. De aller fleste omtalene var derimot relativt nøytrale når det gjelder identifikatorisk avstand. Jeg har derfor plassert temaet spredt langs hele varm/kald-dimensjonen, men sentralt, men litt mot fjern-siden av fjern/nær-dimensjonen.

Ytringsfrihet

Figur 9. Temaet ytringsfrihet plassert i modellen.

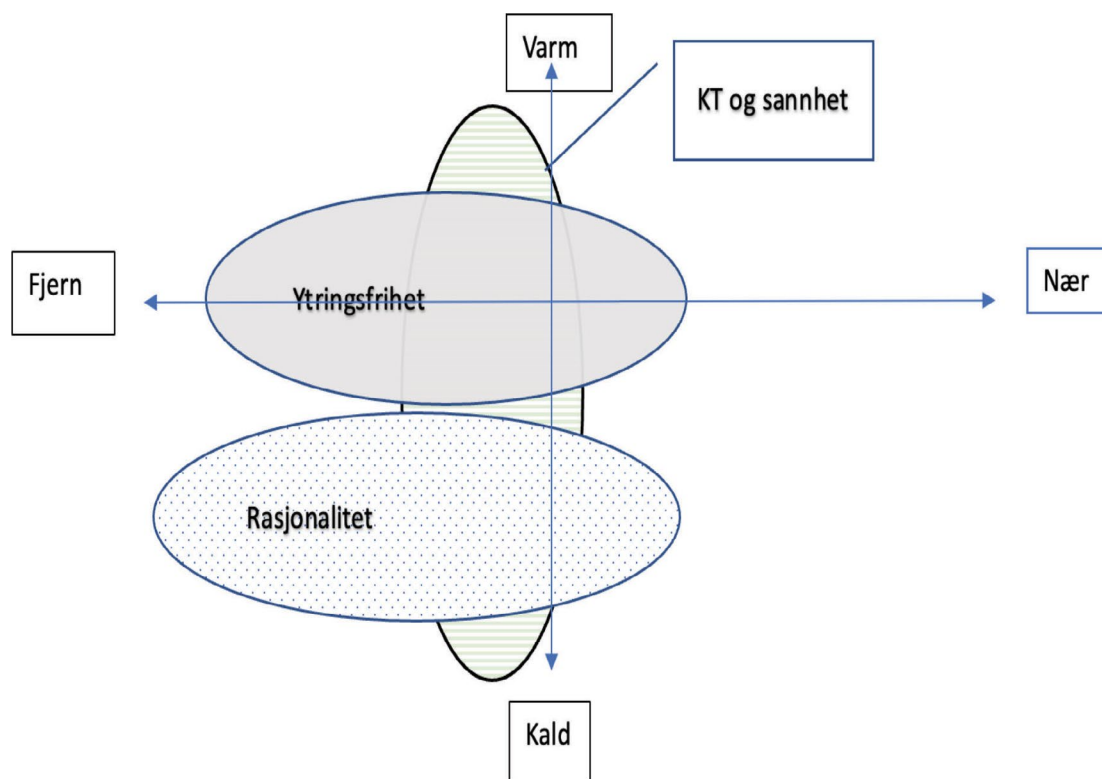
Gitt at det er Fritt Ord som er konkurransearrangør, er det kanskje ikke så overraskende at en god del bidrag diskuterer forholdet mellom ytringsfrihet og konspirasjonsteorier og konspirasjonsteoretikere. Den vanligste argumentasjonen er rett og slett at ytringsfriheten krever at også konspirasjonsteoretikere slipper til i offentligheten. Som bidragsyter 21 skriver: «For det første har konspirasjonsteoretikere ytringsfrihet og kan si og mene hva de vil.» Eller som det står mot slutten av bidrag 84: «Det som er dumt hvis man forbyr konspirasjonsteorier, er at da bryter man prinsippet om ytringsfrihet, som da er en viktig verdi i mange demokratiske samfunn.» I slike utsagn blir ytringsfriheten stående som et ikon, noe hellig som ikke engang diskuteres.

Men dette er ikke den eneste måten ytringsfriheten diskuteres i materialet. Det er flere bidrag som tar opp tankene til John Stuart Mill og Immanuel Kant. Bidrag 84, for eksempel, peker på tre argumenter fra Mill, nemlig at andre kan ha rett, at å få kjennskap til flere sider av en sak er lærerikt, og at sannheten ofte kan være å finne mellom motstridende doktriner. Samtidig peker bidragsyteren på Kants argumenter, som er at ytringsfrihetens begrunnelse er sannhetssøken, og at usanne og personrettede ytringer ikke er beskyttet av ytringsfriheten.

Bidragsyter 72 er en av få som argumenterer for at konspirasjonsteorier oftere burde forbys. Hen beskriver hvordan dette føles som et krevende standpunkt å stå frem med i skolen: «Samfunnsfagslæreren åpner opp en samtale om hvorfor ytringsfrihet er nødvendig. 'I et samfunn er det nødvendig med debatt og meningsutveksling, og en strengere ytringsfrihet kan bidra til å undertrykke politiske dissidenter', starter hun samtalen med. Jeg lener meg bak i stolen og tør ikke snakke høyt om hvorfor jeg mener ytringsfriheten må bli strengere.» Det er en nær og personlig beskrivelse av et paradoks: Debatten om ytringsfrihet kan oppleves som et sted der ytringsfriheten er under press.

Jeg har plassert denne meningsklyngen ganske nær midten, men mest på fjern-siden av nær/fjern-dimensjonen, og relativt langstrakt, men mest på kald-siden på varm/kald-dimensjonen. De nærere fortellingene har en tendens til å bidra med mer kritiske perspektiver på ytringsfriheten sammenlignet med de mer distanserte analysene.

Denne gjennomgangen gjør det mulig å plassere ulike temaer i min modell for slik å få oversikt over både mønstre og variasjon i materialet samt særpreget til de ulike temaene.

Figur 10. Temaene rasjonalitet, sannhet og ytringsfrihet plassert i modellen.

Konklusjoner

Folks meninger om konspirasjonsteorier og konspirasjonsteoretikere er lite forsket på. Derfor valgte jeg en kodingsstrategi som startet åpent og nedenfra, og som genererte dimensjonene nær/fjern og varm/kald. Ettersom dimensjonen varm/kald overlapper med Fiske og kollegers SCM-teori (Cuddy et al., 2008; Fiske, 2018; Operario & Fiske, 2001), vurderte jeg også materialet i lys av denne.

Sett i lys av SCM kan vi si at unge norske konkurransedeltakere i stor grad anser konspirasjonsteorier og konspirasjonsteoretikere som preget av inkompetanse. Langs aksene varm/kald er det mye større variasjon.

På bakgrunn av min analyse kan jeg konkludere med at dimensjonene nær/fjern og varm/kald opererer uavhengig nok til at de kan kombineres til en ny modell, en tilpasning av SCM. Modellen kan fungere både som en firefeltstabell og et dynamisk felt.

Modellen som firefeltstabell etablerer kategoriene nær/varm, nær/kald, fjern/varm og fjern/kald. Det er rike data som illustrerer alle kategoriene, og konklusjonen er at denne modellen fanger variasjonen i materialet godt.

Modellen som dynamisk felt muliggjorde en visualisering av både spesifisitet og variasjon av meningsklynger i materialet. Analysen identifiserte tre slike temaer: rasjonalitet, sannhet og ytringsfrihet. Disse ble presentert med eksempler og plassert i modellen som

dynamisk felt. Dette gjorde det mulig å gi en grundig og strukturert beskrivelse av temaet, som legger til rette både for fyldige beskrivelser og strukturert sammenligning.

Substansielt viser mine funn at elever som bidrar i Fritt Ord-konkurransen, har varierte syn på konspirasjonsteorier og konspirasjonsteoretikere. Den største gruppen ser på konspirasjonsteorier og konspirasjonsteoretikere med distanse og kulde, men det er rike data som tilsier at ikke-neglisjerbare mindretall ser på konspirasjonsteorier og konspirasjonsteoretikere med ulike kombinasjoner av varme, kulde, distanse og nærhet. En slik inndeling viser variasjonen i materialet. Dimensjonen distanse/nærhet kom som et resultat av den åpne kodingen i analysens startfase og var fruktbar for å forklare ulike emosjonelle og kognitive reaksjoner på konspirasjonsteorier og konspirasjonsteoretikere.

Den tilpassede modellen har ikke SCM-modellens klare og godt testede prediksjoner om emosjonell respons. Allikevel kan den kvalitativt indikere spesifikke kognitive og emosjonelle fingeravtrykk som kjennetegner ulike klynger av respons på konspirasjonsteorier og konspirasjonsteoretikere. Arbeid mot demokratisk sårbarhet bør basere seg på en forståelse av forskjellsakser i demokratiske uenighetsfellesskap (Iversen, 2014). Slik kunnskap kan også ligge til grunn for pedagogiske og politiske intervensjoner for å styrke demokratisk beredskap.

Videre forskning vil kunne undersøke om intervensjoner som er basert på mer komplekse forståelser av konspirasjonsteorilandskapet enn «for» eller «mot», vil være effektive. En slik intervensjon kunne være undervisningsopplegg med mål om å gi elevene evne til variert perspektivtaking fra ulike ståsteder i min tilpassede SCM-modell. Dette vil være et eksempel på en målrettet intervensjon som ivaretar Dyrendal og Jolleys anbefaling om at undervisning mot konspirasjonsteorier bør trene opp «critical and actively open-minded thinking»

Videre forskning vil også kunne vurdere om den tilpassede modellen varm/kald-nær/fjern kan brukes til å analysere andre datasett om befolkningens meninger om en gruppe eller et fenomen på fruktbart vis.

Referanser

- Birchall, C. (2020). *Knowledge Goes Pop: From Conspiracy Theory to Gossip* (1. utg.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003085812>
- Cassam, Q. (2019). *Conspiracy theories*. Polity Press.
- Cuddy, A.J., Fiske, S.T., & Glick, P. (2008). Warmth and competence as universal dimensions of social perception: The stereotype content model and the BIAS map. *Advances in experimental social psychology*, 40, 61–149.
- Douglas, K., Cichocka, A., & Sutton, R. (2020). Motivations, emotions and belief in conspiracy theories. I M. Butter & P. Knight (Red.), *Routledge handbook of conspiracy theories* (s. 181–191). Routledge.
- Dyrendal, A., & Emberland, T. (2019). *Hva er konspirasjonsteorier*. Universitetsforlaget.
- Dyrendal, A., & Jolley, D. (2020). Conspiracy theories in the classroom: Problems and potential solutions. *Religions*, 11(10), 494.
- Fenster, M. (2008). *Conspiracy theories: Secrecy and power in American culture* (revidert og oppdatert utg.). University of Minnesota Press.
- Fiske, S.T. (2018). Stereotype content: Warmth and competence endure. *Current directions in psychological science*, 27(2), 67–73.
- Foa, R. S., Klassen, A., Wenger, D., Rand, A., & Slade, M. (2020). *Youth and satisfaction with democracy: Reversing the democratic disconnect?* Bennett Institute for Public Policy. https://www.cam.ac.uk/system/files/youth_and_satisfaction_with_democracy.pdf
- Foa, R.S., & Mounk, Y. (2016). The democratic disconnect. *Journal of Democracy*, 27, 5.

- Harambam, J., & Aupers, S. (2015). Contesting epistemic authority: Conspiracy theories on the boundaries of science. *Public understanding of science*, 24(4), 466–480.
- Harambam, J., Grusauskaite, K., & de Wildt, L. (2022). Poly-truth, or the limits of pluralism: Popular debates on conspiracy theories in a post-truth era. *Public Understanding of Science*, 31(6), 784–798.
- Hickman, C., Marks, E., Pihkala, P., Clayton, S., Lewandowski, R.E., Mayall, E.E., Wray, B., Mellor, C., & van Susteren, L. (2021). Climate anxiety in children and young people and their beliefs about government responses to climate change: A global survey. *The Lancet Planetary Health*, 5(12), 863–873.
- IPSOS (2017, 6. desember). *The Perils of Perception 2017*. Ipsos. <https://www.ipsos.com/en-uk/perils-perception-2017>
- Iversen, L.L. (2014). *Uenighetsfellesskap*. Universitetsforlaget.
- Jolley, D., & Douglas, K.M. (2014). The social consequences of conspiracism: Exposure to conspiracy theories decreases intentions to engage in politics and to reduce one's carbon footprint. *British Journal of Psychology*, 105(1), 35–56.
- Jolley, D., Mari, S., & Douglas, K. (2020). Consequences of conspiracy theories. I M. Butter & P. Knight (Red.), *Routledge handbook of conspiracy theories* (s. 231–241). Routledge.
- Knutsen, C.H., Dahlum, S., Allern, E.H., Hagfors, S.B., Klausen, J.E., Søyland, M., & Wig, T. (2023). *Tilstandsanalyse av det norske demokratiet*. Institutt for statsvitenskap, Universitetet i Oslo. <https://www.sv.uio.no/isv/forskning/prosjekter/tilstandsanalyse-av-det-norske-demokratiet/publikasjoner/tinde-2023-rapport-endelig-versjon.pdf>
- Lantian, A., Wood, M., & Gjoneska, B. (2020). Personality traits, cognitive styles and worldviews associated with beliefs in conspiracy theories. I M. Butter & P. Knight (Red.), *Routledge handbook of conspiracy theories* (s. 155–168). Routledge.
- Leach, C.W., Ellemers, N., & Barreto, M. (2007). Group virtue: The importance of morality (vs. Competence and sociability) in the positive evaluation of in-groups. *Journal of personality and social psychology*, 93(2), 234.
- Napolitano, M.G., & Reuter, K. (2023). What is a Conspiracy Theory? *Erkenntnis*, 88(5), 2035–2062. <https://doi.org/10.1007/s10670-021-00441-6>
- Nelson, S.L., & Rade, C.B. (2021). *Kind, Loyal, and True? Examining Distinctions in the "Warmth" Dimension of the Stereotype Content Model*.
- NESH. (2021). *Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap og humaniora*. Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora. <https://www.forskningsetikk.no/retningslinjer/hum-sam/forskningsetiske-retningslinjer-for-samfunnsvitenskap-og-humaniora/>
- Nord, M., Lundstedt, M., Angiolillo, F., Borella, C., Gastaldi, L., Good God, A., Natsika, N., & Lindberg, S.I. (2024). *Democracy Winning and Losing at the Ballot: Democracy Report 2024*. University of Gothenburg.
- Operario, D., & Fiske, S.T. (2001). Stereotypes: Processes, structures, content, and context. *Blackwell handbook in social psychology*, 4, 22–44.
- Räikkä, J. (2018). Conspiracies and Conspiracy Theories: An Introduction. *Argumenta*, 3(2), 205–216.
- Segaard, S.B., & Saglie, J. (2023). *Institusjonell tillit i ulike befolkningsgrupper i Norge. Kunnskapsoversikt og deskriptiv analyse* (2023:5). Institutt for samfunnsforskning.
- Smallpage, S., Drochon, H., Uscinski, J., & Kloststad, C. (2020). I M. Butter & P. Knight (Red.), *Routledge handbook of conspiracy theories* (s. 263–277). Routledge.
- Storstad, O., Caspersen, J., & Wendelborg, C. (2023). *Ett steg fram og to tilbake: Demokratiforståelse, holdninger og deltakelse blant norske ungdomsskoleelever*. NTNU.
- Strinić, A., Carlsson, M., & Agerström, J. (2021). Multiple-group membership: Warmth and competence perceptions in the workplace. *Journal of Business and Psychology*, 36(5), 903–920. <https://doi.org/10.1007/s10869-020-09713-4>
- Sunstein, C.R. (2014). *Conspiracy theories & other dangerous ideas* (First Simon&Schuster hardcover edition). Simon & Schuster.

- Tsapos, M. (2023). Who is a Conspiracy Theorist? *Social Epistemology*, 37(4), 454–463. <https://doi.org/10.1080/02691728.2023.2172695>
- Uscinski, J.E., & Enders, A.M. (2023). What Is a Conspiracy Theory and Why Does It Matter? *Critical Review*, 35(1–2), 148–169. <https://doi.org/10.1080/08913811.2022.2115668>
- van Prooijen, J.-W., Klein, O., & Dordevic, J.M. (2020). Social-cognitive processes underlying belief in conspiracy theories. I M. Butter & P. Knight (Red.), *Routledge handbook of conspiracy theories*. Routledge.
- Aakvaag, G.C. (2008). *Moderne sosiologisk teori*. Abstrakt.